

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГРИЩЕНКО Анна Володимирівна

УДК 340.0

Правовий закон: питання теорії та практики в Україні

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних та правових вчень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Назаренко Євгенія Володимирівна, професор кафедри теорії та історії держави і права Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент
Мурашин Олександр Геннадійович, професор кафедри теорії та історії держави і права Національної академії внутрішніх справ України МВС України, м. Київ

кандидат юридичних наук, доцент
Бобровник Світлана Василівна, проректор з навчальної роботи Київського університету права, завідувача кафедрою теорії та історії держави і права Київського університету права,

Провідна установа Національний університет внутрішніх справ МВС України,
м. Харків, кафедра теорії та історії держави і права

Захист відбудеться “4” листопад 2002 року о “10” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.001.04 при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01017, м. Київ, вул. Володимирська, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01017, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розісланий “2” жовтня 2002 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук

К.Г.Грищенко

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Реалізація конституційного принципу верховенства права в Україні, необхідність подальшої демократизації українського суспільства, формування правової державності та розбудови громадянського суспільства, вимагають від національної науки теорії права нового осмислення змісту та сутності ключових категорій: права, закону та його верховенства в системі нормативно-правового регулювання. Вітчизняне правознавство визнає необхідність існування закону, правового за своїм змістом та сутністю. Сучасне розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію невід'ємних прав і свобод людини і громадянина – головною метою діяльності державної влади, яка реалізує свою компетенцію тільки в межах Конституції та законів України. Не викликає заперечень також необхідність верховенства закону в системі нормативно-правових актів. Але, при цьому, ні створення правового законодавства, ні реалізація верховенства правового закону неможливі без визначення в теорії права сутності, змісту, юридичних ознак правового закону та його верховенства, без механізму становлення та реалізації верховенства правового закону, соціального призначення якого - бути основою реалізації принципу верховенства права в Україні. Цим, насамперед, і пояснюється актуальність обраної теми.

Важливим фактором обрання тематики дослідження є повільний розвиток системи правового законодавства в сучасній Україні, що зумовлено недоліками законотворчого процесу, проявами правового нігілізму у забезпеченні верховенства правового закону. Вплив негативних факторів на процес становлення правового закону залишається значним, що перешкоджає реалізації верховенства права в Україні, і отже, гальмує процес становлення України як демократичної, соціальної, правової держави з розвинутим громадянським суспільством. На сучасному етапі розвитку України теорія правового закону та його верховенства в системі нормативно-правового регулювання потребує підвищеної уваги в зв'язку з глибокими політичними та соціально-економічними перетвореннями, принциповим оновленням законодавства та приведенням державного механізму забезпечення та реалізації прав і свобод людини і громадянина у відповідність до конституційних та міжнародних стандартів у галузі прав людини.

Необхідність дослідження обґрунтовується станом правопорядку України, який ще і сьогодні не повністю відповідає принципам, проголошеним Конституцією України (1996), а тому вимагає від держави, суспільства та громадян особливого ставлення до закону, прагнення до досягнення його правового характеру та толерантності, визнання його верховенства.

Тематика дисертаційної роботи має актуальність і для розвитку теорії держави і права, зокрема, для повноти реалізації суверенітету народу у законодавчому процесі. Доцільність цього іноді ставиться під сумнів навіть у рішеннях державних органів та діяч посадових осіб, що є суттєвим гальмом дійсної демократизації, процесів становлення правової держави та громадянського суспільства.

Викликають актуальність теми також відсутність і досі чіткого розмежування в юридичній літературі термінів “нормативні акти” та “нормативно-правові акти”, довільне застосуванні терміну “законодавство”, неузгодженість у розумінні ієрархії нормативно-правових актів, відсутність сучасного визначення терміну “правовий закон”, розкриття його сутності, змісту та верховенства.

Питання сутності та змісту правового закону, особливої ролі правового закону у нормативно-правовому регулюванні суспільних відносин, що визначає необхідність його верховенства, стала однією з центральних в юриспруденції після прийняття Декларації про державний суверенітет і особливо після прийняття Конституції України. Але, теоретичні проблеми верховенства закону та його юридичних ознак, зв'язку закону з правом, законністю та суспільною правосвідомістю завжди були в центрі уваги юридичної науки. Ця проблема досліджувалась такими вченими, як С.С.Алексєєв, К.А.Архипов, В.М.Баранов, М.М.Воронов, В.В.Головченко, С.Л.Зівс, Д.А.Керімов, М.І.Козюбра, В.В.Копейчиков, П.О.Недбайло, Є.В.Назаренко, В.С.Нерсєсянц, А.Нашіц, В.Ф.Опришко, Н.С.Піголкін, С.В.Полєніна, П.М.Рабинович, О.Ф.Скакун, Ю.А.Тихомиров, І.Є.Фарбер, Р.О.Халфіна, Ю.Шемшученко та іншими.

Науковою основою формування нового поняття правового закону, необхідності його верховенства в системі нормативно-правових актів та механізму забезпечення цього верховенства стали роботи М.М.Воронова, В.Д.Бабкіна, С.В.Бобровник, А.З.Георгіца, С.К.Дудар, О.В.Зайчука, А.П.Зайця, М.І.Козюбри, А.А.Козловського, А.М.Колодія, В.В.Копейчикова, В.А.Котюка, Л.Г.Кривенко, Л.С.Мамут, В.К.Мамутова, А.Р.Мацюка, П.Ф.Мартиненко, О.Г.Мурашина, Є.В.Назаренко, В.Ф.Опришко, М.Ф.Орзіха, В.Ф.Погорілко, П.М.Рабиновича, В.М.Селіванова, В.Ф.Сіренко, О.Ф.Скакун, В.І.Тимошенко, Є.А.Тихонової, В.М.Шаповала, Ю.С.Шемшученко, М.В. Цвіка, О.І.Ющика та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження обрана у відповідності з основними напрямками державно-правової реформи в Україні, тематичними планами розвитку профспілкового руху в Україні, а також науково-дослідною програмою кафедри теорії та історії держави і права Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Питання, що висвітлені у роботі мають практичне значення для реалізації Указу Президента України від 18.10.2001 року №992/2001 "Про Національну програму правової освіти населення", яким передбачається широке інформування населення про правову політику держави та законодавство.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування поняття правового закону і необхідності забезпечення верховенства закону в системі нормативно-правових актів, як основи для реалізації дії верховенства права в Україні, а також підвищення ролі народу у забезпеченні процесу правової законотворчості. Ці теоретичні положення мають практичне значення в процесі розбудови громадянського суспільства, демократичної, правової держави, реалізації конституційних положень про дію верховенства права в Україні на основі створення режиму правозаконності.

Для досягнення цієї мети були поставлені завдання:

- 1) розкриття особливостей змісту, сутності, юридичних ознак правового закону та його визначення на основі сучасного праворозуміння;
- 2) визначення місця правового закону в системі інших нормативно-правових актів, розкриття юридичного змісту та значення верховенства правового закону, засобів його забезпечення;
- 3) визначення соціально-юридичного механізму становлення правового закону та впливу його верховенства на реалізацію принципу верховенства права у сучасному його розумінні;
- 4) аналізу процесу становлення верховенства правового закону в Україні, стану законодавчої практики та виявлення засобів реформування існуючої системи законодавства України;
- 5) визначення пропозицій основних форм та методів поглиблення правового змісту і сутності законодавства та процесу правотворчості, підвищення соціальної цінності прав і свобод людини і громадянина в законодавчій практиці України.

Об'єктом дослідження є нормативно-правове регулювання суспільних відносин в Україні, як соціальне явище, зв'язок між ієрархією нормативно-правових актів і джерелами їх походження, залежність місця нормативно-правового акту в ієрархічній системі від повноти та безпосередності виразу суверенної волі народу, фактори правового характеру нормативно-правових актів та верховенства правового закону поміж ними, а також способи реалізації народного суверенітету у законодавчій діяльності та верховенства правового закону в системі нормативно-правових актів.

Предметом дослідження дисертаційної роботи є з'ясування та визначення сутності, змісту та юридичних ознак правового закону, його місця в системі нормативно-правових актів, критеріїв розмежування закону та інших нормативно-правових актів, а також факторів забезпечення верховенства правового закону в системі нормативно-правових актів. У роботі розкриті практичні засоби реалізації верховенства правового закону через інститути референдуму, парламентаризму, загальноновизнаної у світовій конституційній теорії ідеї пріоритетності норм міжнародного права перед національним законодавством, вдосконаленні законодавчого процесу, забезпеченні режиму правозаконності в процесі застосування закону усіма органами держави, посадовими особами та громадянами, яке ґрунтується на підтримці закону професійною правосвідомістю та правосвідомістю всього населення.

Методологічною основою дослідження правового закону стало комплексне поєднання загальнонаукових та спеціальних методів. Проведено аналіз характеристик закону, як норматив-

но-правового акту та синтез характерних, особливих ознак закону, як нормативно-правового акту вищої юридичної сили. Досліджена історія розвитку теорії закону та її нинішній стан у порівнянні з практикою реалізації тези про верховенство закону в Україні, в її динаміці. Крім аналізу та синтезу, історичного та порівняльного методів дослідження, застосовані діалектичний та філософський методи, без яких неможлива аргументація ґрунтовних для визначення верховенства правового закону понять про народний суверенітет, парламентаризм, громадянське суспільство, законність, толерантність та інших. Застосування обраних при вирішенні наукових задач методів дало змогу розкрити предмет дослідження та розв'язати поставлене наукове завдання.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Найбільш важливі наукові результати роботи полягають в розкритті сутності, змісту та соціальної цінності правового закону, верховенства правового закону як основи реалізації принципу верховенства права в умовах розбудови громадянського суспільства та демократичної, правової держави. В роботі сформульоване відношення до законодавчої функції парламенту, як підпорядкованої його представницькій функції. Верховенство закону поставлено у залежність від його правової сутності. Показником технічної досконалості закону, як нормативно-правового акту, названо уніфікацію його юридичних термінів. Практичні результати і рекомендації роботи, що полягають у внесенні певних змін до законів України та подальшого розвитку конституційних положень, готові вже сьогодні для безпосередньої реалізації. Результати роботи розв'язують наукову проблему:

- співвідношення права та закону;
- подолання підходу до сприйняття права та закону, який існував у радянські часи;
- формулювання специфічних ознак правового закону;
- розкриття принципів та сутності правового закону;
- визначення факторів формування та впливу правового закону на функціонування всієї правової системи.

Запропоноване поняття правового закону збагачує існуючу теорію закону новим, сучасним змістом, що сприяє послідовній реалізації Конституції України 1996 року, зокрема, визначеному Конституцією принципу верховенства права.

Потребують практичного використання:

- сформульовані в роботі засоби реалізації принципу верховенства закону, які вирішують проблему реалізації верховенства права;
- визначені у роботі критерії ієрархії нормативно-правових актів, відповідності правового закону принципам права, у сучасному його розумінні;
- умови технічної досконалості норм закону.

Наукові та практичні результати дисертаційної роботи ґрунтуються на аналізі Конституції та законів України, враховують розвиток теорії та практики питання у сучасній Україні та в історичному аспекті, а тому уявляються достовірними. Безпосереднє використання результатів роботи можливе і доцільне не тільки у сучасних умовах, але і в майбутньому, оскільки сенсом демократичної та правової держави завжди буде верховенство правових законів, встановлених суверенною волею народу, та відповідність законів ідейним основам права, яке є толерантним виразом суспільних та особистих інтересів народу України.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані в роботі державних органів влади та управління, політичними та громадськими організаціями для пропаганди правових знань з метою підвищення правової культури населення та активізації участі народу у законотворенні і досягнення в цих умовах верховенства волевиявлення суверенної волі народу та її обов'язковості для держави, органів її влади та посадових осіб. Висновки роботи про необхідність відповідності закону принципам права, яке ґрунтується на гуманістичних ідеях свободи, реалізації особистих прав людини і громадянина, толерантного розвитку суспільних поглядів, визнання державою пріоритетів та цінностей громадянського суспільства, а також поваги особистості до інститутів демократичної, соціальної, правової держави – сприяють формуванню нової правосвідомості і правової культури в Україні.

Комплексний підхід до реалізації теоретичних та практичних висновків та рекомендацій дисертаційної роботи може сприяти позитивним зрушенням у діяльності Верховної Ради України у галузі

законотворчості, в практиці застосування інституту референдуму в Україні, підвищенню ефективності взаємодії органів державної влади в процесі нормативно-правового регулювання всіх сфер суспільної діяльності та в процесі реалізації права.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що основні положення і висновки дисертації є результатом самостійної роботи автора над дослідженням наукових аспектів законотворчого процесу в Україні, сутності та змісту правового закону та значення його верховенства для реалізації конституційного принципу верховенства права.

Наукова новизна одержаних результатів роботи, що виносяться на захист:

1. Визначення поняття правового закону, його сутності, змісту та юридичних ознак. Сутність правового закону розкрита через ознаку його внутрішньої справедливості, гуманізму, спрямованості на задоволення потреб людини і громадянина, забезпечення та захисту її прав і свобод, наявністю в ньому мотивації, яка може бути природно схвалена як загальнообов'язкова.

2. На основі сформульованих принципів правового закону виділено основні та факультативні юридичні ознаки правового закону, розкрито новий зміст *загальності* правового закону, що полягає в безпосередності та толерантності волевиявлення суверена, яким є народ. Наголошено на особливому соціальному значенні *нормативності* правового закону, як регулюючої системи, за допомогою якої може бути досягнуто постійне відтворення у суспільному житті загальнолюдських цінностей та ідей.

3. Сформульована *мета* правового закону, яка полягає в реалізації об'єктивності права в суб'єктивну форму його вираження, адекватну суверенній волі всього народу та розумним, науково обґрунтованим початкам.

4. В контексті вимог Конституції України акцентовано увагу на зв'язок правового закону і держави, необхідність реалізації дії принципу верховенства права через підпорядкування держави положенням Конституції та правовим законам України.

5. Запропонована ієрархія правових законів за ознаками фундаментальності норм, ступенем загальності розкриття конституційних принципів, повноти волевиявлення народу, особливості процедури прийняття та приналежності до національної системи законодавства, а саме: розглянуті види правових законів, серед яких Основні – Конституція та закони, які вносять зміни до неї, звичайні (поточне законодавство та кодекси), спеціальні за суб'єктами чи об'єктом застосування, прийняті за результатами всеукраїнського референдуму та особливі – привнесені шляхом ратифікації міжнародних договорів. Суттєвим фактором прийняття правових законів названо виявлення суспільної думки.

6. Загальні характеристики правового закону дозволили визначити його як *нормативно-правовий акт, спрямований на реалізацію конституційних прав і свобод людини і громадянина, джерелом походження якого є суверенна воля народу, тотожна за своєю суттю та своїм змістом гуманістичним ідеям та загальновизнаним людським цінностям, а метою регулювання – забезпечення існування громадянського суспільства, демократичної, соціальної, правової держави та досягнення верховенства права.*

7. В роботі дістали розвиток наукові положення про зміст і функції *верховенства правового закону*. Вони відмінні від попередніх тим, що верховенство правового закону запропоновано розглядати як гарантію забезпечення:

а) верховенства права шляхом повної відповідності правовим законам нормативно-правових актів усіх органів і посадових осіб держави та органів місцевого самоврядування;

б) адекватності виразу суверенної волі народу та сутності права в усій системі нормативно-правового регулювання, здійснюваного як через правові закони так і опосередковано іншими суб'єктами правотворчості, тобто створення в правовому законі еталону нормативно-правового регулювання, який відповідає волі народу;

в) єдності нормативно-правового регулювання та правозастосування, тобто забезпечення реалізації норм правового закону в суспільному житті, існування правопорядку, який ґрунтується на принципі дії верховенства права;

г) конституційного порядку, тобто неухильного виконання та дотримання усіма суб'єктами права, в тому числі органами влади та посадовими особами норм конституції, реалізованих у законах та інших нормативно-правових актах;

д) консолідації суспільства та формування правосвідомості і правової культури, спрямованих на повагу до правового закону та заснованих на забезпеченні його знання, розуміння його правової сутності, призначення, критичного відношення до законів, які не відповідають принципам справедливості і гуманізму і, разом з тим, сприйнятті та терпимості стосовно різноманіття поглядів;

є) інтеграції у світове співтовариство при збереженні особливостей української правової системи; розбудови громадянського суспільства та демократичної, правової, соціальної держави. Апробація результатів дослідження. Головні положення і висновки, що містяться в дисертації, обговорювались на кафедрі теорії держави та права Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України і оприлюднені у доповідях “Роль закону в розбудові громадянського суспільства” та “Розвиток правового законодавства як складова правової реформи” на конференціях “Розбудова громадянського суспільства в Україні” та “Соціально-правові, економічні, духовні та освітні аспекти розбудови громадянського суспільства в Україні”, проведених Академією праці і соціальних відносин Федерації профспілок України у 2001 та 2002 роках. Публікації. Окремі положення змісту дисертаційного дослідження відображено в п'яти публікаціях у фахових виданнях.

Структура дисертації визначена метою, змістом та логікою дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які мають дев'ять підрозділів, висновку та списку використаних джерел у кількості 209 найменувань. Обсяг роботи становить 207 сторінок основного тексту з загальною кількістю 227 сторінок.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається об'єкт, предмет, мета, завдання, наукова новизна, підкреслюється практичне значення одержаних результатів, зазначається особистий внесок здобувача в їх одержанні, формулюються основні положення та висновки, що виносяться на захист.

Перший розділ – “Поняття правового закону” включає в себе три підрозділи, які послідовно розкривають сутність, юридичні ознаки, поняття та визначення правового закону, як загальної норми та результату діяльності парламенту та як нормативно-правового акту в цілому. Ідеї правового закону, що виникли на початку минулого століття, але не мали належного розвитку у радянський період переосмислені через нове розуміння права, яке виходить з визнання людини вищою соціальною цінністю, а тому визнає пріоритетність прав людини, а разом з ними принципів гуманізму, справедливості. Сучасне праворозуміння передбачає також не просто необхідність захисту прав людини, а здійснення його на основі механізму забезпечення прав і свобод особи, їх пріоритетності та обов'язку держави, яка “зв'язана” правом, здійснювати свої функції у відповідності з конституційним принципом верховенства права. Сутності закону властивий постійний розвиток, який зумовлений змінами суспільного життя. Розвиток закону, як джерела права, є опосередкованим, відбувається через зміну спрямованості його мети і змістовного призначення. Зміст правового закону повинен відображати його правову сутність, що має безпосереднє значення для практики законотворчості.

Сутність правового закону розкривається через філософське розуміння закону, як верховного джерела правового регулювання вищої форми, що опирається на гармонійне поєднання всіх інших правових джерел існуючих у суспільстві. У правовому законі реалізуються прагнення кожного індивіда до свободи, рівності, справедливості таким чином, щоб не були порушеними ні суспільні інтереси в цілому, ні інтереси інших осіб, зокрема. Справедливість повинна бути внутрішнім змістом правового закону. Наявність розумного начала є ще однією з особливостей правового закону. Це розумне начало є результатом суб'єктивного усвідомлення його змісту як необхідної міри свободи і справедливості суспільством в цілому та кожним зокрема. Правовий закон вимагає мотивації, яка може бути природно схвалена як загальнообов'язкова. Будучи лише особливою формою існування природних законів духовного життя людини, правовий закон залежить від всіх тих умов, під впливом яких розвивається це життя. Дійсність є необхідною передумовою правових законів, гру-

нтом, від якого правовий закон розвивається, черпає свій зміст та застосовується. Правовий закон є формальним закріпленням права, заснованого на гуманістичних та прогресивних поглядах, максимальною реалізацією суспільних ідей розвинутого громадянського суспільства, демократичної та правової держави.

Для перетворення закону в закон правовий, законодавець покликаний реалізовувати гуманістичні принципи права адекватно суверенній волі всього народу, як результату усвідомлення загальнолюдських цінностей. Створення закону як правового і відношення до нього в значній мірі залежать від загальної і правової культури суспільства і, передусім, законодавця, від розвитку і впливу юридичної науки на законотворчість.

Перешкодою існування не правових законів повинен бути механізм визнання законів не правовими та їх скасування. В Україні такий механізм існує у вигляді конституційного контролю, суть якого полягає в тому, що конституція України втілює загальноприйняті уявлення про права людини, про справедливість, рівність, свободи, про механізм управління та здійснення державної влади. Таким чином, апріорно визнається, що Конституція України - це правовий закон. Всі інші закони можуть бути перевірені на відповідність Конституції, що надає їм в той же час відповідності праву. Якщо закон не відповідає конституції, то він є неконституційним та повинен вважатися не правовим і скасовуватися.

В Україні система конституційного контролю тільки формується. Першим кроком до створення такої системи стало заснування Конституційного Суду України, діяльність якого ґрунтується на принципах верховенства права, що передбачено статтею 4 Закону України "Про Конституційний суд України". Здійснення діяльності Конституційного Суду у відповідності з принципом верховенства права суттєве та означає, що у своїй оцінці тих чи інших законів судді керуються і нормами Конституції, і принципом верховенства права. Усунення розбіжностей між правом і законом, виділення правових і не правових законів, створення механізму скасування не правових законів мають перспективу розвитку в Україні, як правовій державі.

Правовий закон є результатом поєднання закону з правом на основі ідеології громадянського суспільства та правової держави. Загальновизнані юридичні ознаки закону, що ґрунтуються на правових принципах громадянського суспільства, становлять перелік юридичних ознак правового закону. Серед них:

- толерантність, змістом якої повинно стати глибоко моральне відношення до суб'єктивних обов'язків, покладених суспільством на людину і громадянина, оскільки соціальний спокій в Україні повинен ґрунтуватися на солідарності всіх людських особистостей, кожна з яких має право на свободу думки, совісті та релігії, на свободу переконань та їх виразу;
- формальна визначеність. Нормами правового закону держава формалізує межі свого втручання в сферу міжособистих стосунків громадян та встановлює правила суспільної поведінки, які потребують правового регулювання з точки зору інтересів людини і громадянина;
- нормативність, яка передбачає такі узагальнення дозволеного та забороненого в нормах правового закону, які ґрунтуються на принципі максимальної свободи людини і громадянина в реалізації своїх потреб та їх мінімальних обмежень державою. З іншого боку, нормативність правового закону обмежує державу в сфері регулювання поведінки людей. Нормами правового закону регулюються тільки суспільні відносини, участь в яких з боку держави не обмежує природних прав і свобод людини;
- походження від верховної влади народу. Принцип народовладдя у законотворенні в сучасній Україні в умовах її переходу до громадянського суспільства реалізується через конституційні положення, які передбачають прийняття закону тільки вищим представницьким органом державної влади чи всенародним голосуванням;
- загальнообов'язковість, змістом якої є узгоджений державою інтерес кожної людини і громадянина та заохочення до добровільного виконання встановлених державою правил поведінки;
- принцип інтересу верховної влади народу, повновладдя суб'єктів законотворчості, що означає можливість прийняття правових законів з будь-яких питань державного і суспільного життя громадянського суспільства. Ця ознака правового закону відрізняє його від усіх інших правових актів, які можуть прийматися виключно в межах компетенції органів державної влади, чи посадових осіб;

- вища юридична сила, яка означає, що будь-який інший нормативно-правовий акт має бути виданий на основі закону і не може суперечити йому. Порушення вищої юридичної сили закону чи принципу його верховенства, є ознакою відсутності правового характеру нормативного акту інших органів влади чи самоуправління;
- конституційність законодавчого процесу, порушення якого тягне визнання закону неконституційним, як це передбачено Законом України “Про Конституційний Суд України”;
- державне забезпечення реалізації, яке повинно надавати перевагу тим засобам, які з точки зору суспільства є достатніми для поновлення порушених прав людини і громадянина та завдають найменшої шкоди особі порушника. Правовий закон вимагає гуманізації засобів його забезпечення та обмеження максимально припустимого у відповідній соціальній обстановці примусу.

До обов’язкових ознак правового закону необхідно віднести: прийняття правового закону тільки вищим представницьким органом державної влади чи всенародним голосуванням; вищу юридичну силу та загальнообов’язковість правового закону; формальну визначеність та особливий порядок прийняття, які повинні відповідати Конституції; винятковість компетенції законодавчої влади. Факультативні ознаки правового закону, тобто такі, наявність яких залежить від волі суверена та які є бажаними для суспільства це: регулювання законом найбільш значимих, найважливіших суспільних відносин чи загальність питань регулювання, характеру його норм та необхідність розвитку, конкретизації і деталізації норм закону іншими нормативно-правовими актами.

Види правових законів та їх ієрархія можуть передбачати поділ за такими ознаками: 1) верховенство правових норм; 2) ступінь загальності норм; 3) повнота розкриття конституційних принципів; 4) безпосередність волевиявлення народу; 5) особливість процедури прийняття; 6) належності до національної системи права. Поділ правових законів за вказаними ознаками, носить умовний характер. Головне місце в ієрархії правових законів необхідно визнати за Конституцією України. Інші правові закони можна поділити на: конституційні та звичайні, серед яких визначаються кодифіковані та поточні. Спеціальні правові закони доцільно поділити за походженням норм на: привнесені до національної системи та прийняті за результатами всеукраїнського референдуму. Якщо ієрархічну систему правових законів очолює Конституція в органічній єдності з законами, якими Конституція змінюється, чи доповнюється, то всі інші закони в ієрархічній системі підпорядковуються Конституції та конституційним законам. Таким чином, ієрархія правових законів передбачає елементарну множину нормативно-правових актів, прийнятих єдиним законодавчим органом чи всенародним референдумом та підпорядкованих тільки Конституції, як основному закону, та конституційним законам.

Сутність правового закону обумовлює його соціальну цінність, яка полягає у тому, що правовий закон є основою розвитку цивілізації і культури даного суспільства та впливає не тільки на поведінку, але і на свідомість, психіку, волю людей. Правовий закон саме тому і характеризується як воля, що він не тільки містить визначену систему правових розпоряджень, але і завдяки їх реалізації практично впроваджує в життя правосвідомість, правові принципи і правову політику суверена. Правовий закон як воля характеризується процесом переходу потреб, інтересів, цілей суверена в об’єктивність шляхом активної, цілеспрямованої, практичної діяльності при реалізації відповідної правової свідомості, правової політики, правових принципів і норм у дійсність. Соціальна цінність правового закону полягає у вихованні і формуванні правових поглядів, людських вчинків та поведінки, в підтриманні законності і правопорядку.

Другий розділ - “Верховенство правового закону як основа реалізації верховенства права” складається з трьох підрозділів та обґрунтовує необхідність верховенства правового закону в системі нормативно-правових актів, як основи реалізації верховенства права.

Верховенство правових законів у правотворчості виражається в тому, що вони закріплюють правові принципи, найважливіші юридичні інститути і тим самим безпосередньо зумовлюють головні тенденції правового регулювання в підзаконних нормативно-правових актах. Верховенство правового закону стосовно інших нормативно-правових актів безпосередньо визначається передбаченою Конституцією субординацією державних органів, що є основою ієрархії нормативно-правових актів, їх неоднакової юридичної сили та упорядкованості. Верховенство правового закону виключає дуалістичну чи множинну правову основу. Тільки наділення однієї форми права –

правового закону, і перед усім Основного правового закону – Конституції, вищою юридичною силою гарантує справжню, єдину спрямованість у правовому регулюванні. Крім правового закону, ніякий інший акт не може мати верховенства в праві, а законодавець, тобто Верховна Рада, не може цілком передоручити свої права та обов'язки іншому органу через особливу відповідальність за прийняття рішень особливого для суспільства та держави значення. Забезпечення верховенства правового закону посилює його роль та вплив на суспільні відносини. Підвищення авторитету правового закону веде до його верховенства в нормативно-правовому регулюванні. Порушення принципу верховенства правового закону знижує ефективність нормативно-правового регулювання.

На основі сучасного праворозуміння, у другому розділі дисертації доводиться необхідність верховенства правового закону в реалізації принципу верховенства права правовою державою та громадянським суспільством. Головним змістом верховенства правового закону визначається забезпечення правового характеру всіх інших нормативно-правових актів, які в силу цього верховенства можуть бути тільки нормативно-правовими актами, як за своїм змістом, так і за своєю сутністю. Таким чином, правовий закон своєю сутністю зумовлює правовий зміст та таку ж сутність всіх нормативно-правових актів, перетворюючи їх на акти, які закріплюють принципи гуманізму та справедливості та забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина. Оскільки становлення верховенства правового закону в системі нормативно-правових актів вимагає участі держави у цьому процесі, у розділі проаналізовано особливості підзаконного правового регулювання та юридичних гарантій верховенства правового закону.

Зроблено висновки про те, що верховенство правового закону забезпечує: 1) адекватність виразу суверенної волі народу; 2) встановлення через парламент, або безпосередньо актами всеукраїнського референдуму меж нормативно-правового регулювання, здійснюваного опосередковано іншими суб'єктами правотворчості; 3) створення еталону нормативно-правового регулювання, який відповідає суверенній волі народу, втілений у правовому законі; 4) єдність нормативно-правового регулювання та правозастосування; 5) реалізацію норм правового закону в практиці суспільного життя, тобто створення правопорядку, який ґрунтується на принципі верховенства права; 6) консолідацію суспільства, формування правосвідомості та правової культури суспільства, спрямованої на сприйняття та терпимість стосовно різноспрямованих поглядів; 7) конституційний порядок; 8) інтеграцію у світове співтовариство при збереженні особливостей національної правової системи; 9) розбудову демократичної, правової, соціальної держави та громадянського суспільства.

Верховенство правового закону потребує створення умов для його реалізації, тобто наявності системи гарантій, які складають у своїй сукупності механізм забезпечення верховенства правового закону. Механізм забезпечення верховенства правового закону передбачає заходи, які є гарантіями існування, охорони та захисту верховенства правового закону, а також спрямовані на безпосередню реалізацію верховенства правового закону в системі нормативно-правових актів. Центральне місце у механізмі забезпечення верховенства правового закону належить юридичним гарантіям забезпечення верховенства правового закону в системі нормативно-правових актів України. Серед них потужним фактором є конституційні положення, що обґрунтовують верховенство правового закону, а також ті, що встановлюють вимоги до інших нормативно-правових актів в нормативній творчості органів держави та місцевого самоврядування. Особливий сенс для розкриття юридичних гарантій верховенства правового закону має наведене у другому підрозділі співвідношення правового закону з іншими нормативно-правовими актами.

Шляхом до забезпечення соціальних гарантій верховенства правового закону є розбудова громадянського суспільства. Сучасне законодавство України, яке має на меті створення громадянського суспільства, потребує обґрунтованості правових норм загальнолюдськими цінностями та має передбачати можливості критичної перевірки народом всіх існуючих правових норм та цінностей, оскільки подальше зближення ідей демократичного устрою суспільства та правової держави можливе через розуміння права та закону як результатів узгодженої та цілеспрямованої суспільної волі.

Питання суверенітету народу, як носія законодавчої влади, безпосередньо пов'язані з питаннями верховенства правового закону, адже саме народ є носієм правових ідей, які повинні послідовно закріплюватися у законі. Роль парламенту, як форми здійснення народного суверенітету, в процесі формування правового закону, тобто закону, який відповідає правовим ідеям народу і кожної людини і громадянина – неможливо перебільшити, адже закон, який не відповідає суверенній волі народу – не є правовим, оскільки суперечить цій волі та підриває законну владу в розумінні того, що влада належить народові, а не державі, чи її органам та посадовим особам. Однак, практичний досвід свідчить про недостатність зв'язків Верховної Ради з народом, представником якого вона є. Не проводяться загальнонародні обговорення у пресі та засобах масової інформації навіть тих законопроектів, які безпосередньо пов'язані із захистом прав і свобод людини. Верховна Рада України не використовує своє право оголошувати референдум. Але, через акти всеукраїнського референдуму громадяни безпосередньо беруть участь в управлінні державними справами, самі приймають рішення, здійснюючи таким чином безпосереднє волевиявлення, яке відображає інтереси народу і тому повинно бути враховане в правовому законі. Саме тому безпосереднім джерелом правового законодавства можуть і повинні стати акти всеукраїнського референдуму, за умови їх відповідності нормам Конституції.

Важливою складовою механізму забезпечення верховенства правового закону є правозаконність, як принцип, метод та режим реалізації верховенства права у громадянському суспільстві та правовій державі. Сутність правозаконності у громадянському суспільстві полягає у існуванні та виконанні правових законів. Будучи комплексом правосвідомості громадянського суспільства, принципів організації державного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина та режиму, що забезпечує вільний розвиток особистості, суспільний пріоритет та соціальну цінність її інтересів, - правозаконність, водночас, є гарантією існування правового закону та реалізації принципу верховенства права.

Соціальною гарантією верховенства правового закону є правова культура та правове виховання. Уявляється, що головними елементами правової культури, що здійснюють активний вплив на реалізацію верховенства правового закону є наукове правове мислення та наукова правосвідомість у взаємодії з правовим мисленням та правосвідомістю безпосередніх учасників законотворчого процесу, представників органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань, партій та окремих громадян. На основі наукового правового мислення та наукової правосвідомості можливе вирішення суттєвого завдання правової держави – досягнення адекватного рівня правової культури та формування ідеалу правової особистості, яка поважає правовий закон, визнає його верховенство у всіх сферах суспільного та особистого життя та, реалізуючи свої права і свободи, сприяє разом з державою та громадянським суспільством підтриманню режиму правозаконності та реалізує верховенство права в Україні.

Третій розділ “Становлення правового закону в Україні” складається з трьох підрозділів, в яких висвітлюються історія питання, зокрема, стан розвитку законодавства сучасного періоду, досягнення та недоліки розвитку правового змісту та сутності сучасного законодавства. Особлива увага приділяється завданням та визначенню шляхів реформування законодавства України поглибленню його правового змісту. На їх основі визначено поточні та перспективні рекомендації створення правового законодавства.

Будь-яке соціальне явище в процесі свого існування проходить етапи зародження, формування та розвитку, виникнення нових ознак, які накопичуючись призводять до появи нового змісту та форми. Цей діалектичний процес властивий і для закону України, як соціального явища та правової категорії. Зміни, які відбувались з національним законодавством, були завжди об'єктом уваги вчених теоретиків права, тому що теорія закону є складовою будь-якої концепції політичної влади, а її особливості відображають сутність державного устрою, демократичність режиму, цінності та ідеали суспільства.

Дійсного розвитку концепція верховенства закону, визначення його правового змісту на основі нового праворозуміння та необхідності реалізації принципу верховенства права на основі верховенства правового закону набули тільки з моменту проголошення України суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою. Вагомі теоретичні розробки національної пра-

вової науки, однак, ще не знаходять у повній мірі своєї практичної реалізації. Українське законодавство вимагає заходів подальшого поглиблення правового змісту нормативних актів, повного забезпечення в законах України конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина, гармонізації українського законодавства з нормами міжнародного права, завершення систематизації та кодифікації законодавства. Без них не можливе реальне становлення верховенства правового закону в Україні.

Для формування правового законодавства та становлення його верховенства в Україні необхідні: 1) участь юристів науковців в розробці ідеологічних основ правового законодавства, забезпечення верховенства правового закону як основи реалізації верховенства права та виховання суспільної правосвідомості в душі поваги до людської особистості, її вільного розвитку на основі реалізації основних прав і свобод, гарантованих Конституцією та правовим законодавством; 2) послідовна демократизація державного регулювання сфери міжособистих стосунків. Формування правової свідомості державних службовців за принципом: людина і громадянин мають обсяг природних прав і свобод, обмежених тільки правами і свободами інших особистостей. Держава не обмежує права і свободи людини і громадянина, а тільки гарантує їх реалізацію та здійснює захист від посягань. Держава, її посадові особи – на службі у людини, а не навпаки; 3) завершення реформування законодавчої системи, яке полягає у створенні правових за своїм змістом законів, а також остаточна систематизації законодавства з обов'язковим вилученням норм не правового характеру. Поглиблення правового змісту конституційного законодавства, як основи створення системи правового законодавства. Гармонізація національного законодавства з міжнародними правовими системами. Подальше реформування національної системи права на основі загальноновизнаних принципів гуманізму, свободи, миру, терпимості та визнання людини головною соціальною цінністю.

У висновках узагальнюються результати дисертаційного дослідження, основою яких стало як опрацювання літератури, пов'язаної з тематикою дослідження, праць вчених-юристів, які безпосередньо запропонували термін “правовий закон”, так і дослідження сучасної законодавчої практики в Україні. Положення і рекомендації які виносяться на захист, спрямовані на вдосконалення законодавства шляхом поглиблення його правового змісту і сутності, а також досягнення верховенства правового закону в системі нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Основними з них є висновки про:

- індивідуальність поняття правового закону, особливість його сутності та змісту;
- неможливість реалізації принципу верховенства права без верховенства правового закону в системі нормативно-правових актів;
- залежність змісту та сутності правового закону, реалізації його верховенства від повноти та адекватності народного волевиявлення;
- необхідність участі громадянського суспільства у формуванні правового законодавства та збагачення правового закону принципом толерантності;
- зв'язок правового закону, провозаконності та заходів поглиблення правового змісту закону;
- особливість процесу становлення верховенства закону в Україні та розв'язання ряду наукових дискусій з питань права та закону за допомогою правового закону;
- існування об'єктивних перешкод реалізації верховенства правового закону та поступовість їх подолання;
- необхідність розвитку правової науки та підвищення її ролі у правотворчості;
- необхідність підвищення рівня правової культури суспільства та особливо правової культури фахівців, безпосередньо зайнятих у процесі правотворчості та реалізації права.

По темі дослідження опубліковані такі роботи:

Грищенко А.В. Аналіз законотворчості в Україні у контексті прав людини на інформацію//Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - 2000.-№5.-С.18-29

Грищенко А.В. Роль концептуальних основ конституціоналізму та конституційного контролю у забезпеченні верховенства закону//Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - 2001.-№1.-С.33-43

Грищенко А.В. Роль закону в розбудові громадянського суспільства в Україні//Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - 2001.-№2.-С.78-83

Грищенко А.В. Парламентаризм як форма реалізації народного суверенітету в законодавчій діяльності парламенту//Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - 2001.-№3.-С.32-38

Грищенко А.В. Розвиток правового законодавства як складова правової реформи //Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - 2002.-№1.-С 49-56

АНОТАЦІЇ

Грищенко А.В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні. -Рукопис.
Дисертаційне дослідження (рукопис) на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю - 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень. - Київський Національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2002.

Дисертація містить комплексний аналіз правового закону, його сутності та юридичних ознак на основі сучасного праворозуміння.

Розкриті поняття верховенства правового закону та механізму його забезпечення. Верховенство правового закону розглянуте, як основа реалізації верховенства права.

У дисертації зроблено висновок про необхідність правового закону та його верховенства для поглиблення правового змісту нормативно-правового регулювання, а також побудови правової держави та розвинутого громадянського суспільства.

Ключові слова: правовий закон, верховенство правового закону, механізм забезпечення верховенства правового закону, соціальні гарантії забезпечення верховенства правового закону, соціальна цінність правового закону та його верховенства, толерантність правового закону, законодавче закріплення термінології правового закону.

Грищенко А.В. Правовой закон: вопросы теории и практики в Украине. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история государства и права; теория политических и правовых учений. - Киевский Национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2002.

Диссертация посвящена комплексному анализу правового закона и его верховенства в системе нормативно-правовых актов Украины, как основы обеспечения верховенства права, а также роли правового закона в развитии гражданского общества, демократического, правового государства. Понятие правового закона и его определение являются результатом исследования юридических признаков правового закона, его сущности и социальной ценности, а также его связи с правом в современном его понимании. Правовая сущность закона поставлена в зависимость от соответствия реализуемых им идей и принципов общечеловеческим ценностям гуманизма, справедливости, свободы, равенства, а также гарантий реализации неотъемлемых прав и свобод человека и гражданина. Названы главные характеристики правового закона, заключающиеся в способности удовлетворять индивидуальные потребности свободного и всестороннего развития каждого члена общества, рассматриваемого в качестве главной социальной ценности, а также в непосредственности и полноте реализации народного суверенитета.

В работе рассмотрены вопросы обеспечения верховенства правового закона, как обязательного условия реализации конституционного принципа верховенства права, а также раскрыто содержание и факторы становления верховенства правового закона. Установлено наличие взаимной связи процессов становления правового закона с развитием гражданского общества, реализацией Конституции Украины, как основы развития законодательства, правозаконностью, институтами парламентаризма, референдума, гармонизацией с международным правом, развитием правовой науки и правовой культуры.

Задачи преобразования украинской государственности в правовую, а также необходимость укрепления основ гражданского общества являются побудительным мотивом постоянных, качественных перемен системы законодательства, углубления его правового содержания, реализации принципа верховенства правового закона и на его основе реализации принципа верховенства права. В этих целях в Украине необходимы качественные изменения всей системы нормативно-правового

регулирующего. В этом смысле верховенство правового закона необходимо как организующий принцип деятельности органов исполнительной власти в процессе создания ими подзаконных нормативно-правовых актов. Главным смыслом верховенства правового закона является обеспечение правового характера всех прочих нормативно-правовых актов, которые в силу этого верховенства могут быть только правовыми по своей сути и содержанию. Таким образом, правовой закон своей сущностью предопределяет правовую сущность и такое же содержание всех нормативно-правовых актов, преобразуя их в акты, которые закрепляют принципы гуманизма и справедливости, а также обеспечивают реализацию прав и свобод человека и гражданина.

Решение задач государственно-правовой реформы невозможно также без планомерного углубления правового содержания нормативно-правовых актов в целом и правового закона в частности, как наиболее совершенной правовой формы регулирования общественных отношений, сущностью которых является отношение к человеку и гражданину, как главной социальной ценности. Правовое законодательство ориентирует общество на приоритет обеспечения и реализации прав и свобод человека и гражданина, а также на ограничение государства правом, определение структуры и функций государственной власти на основе права и обеспечения прав и свобод личности. Для гарантирования возможности личности пользоваться своими правами и свободами государство должно создать надежный механизм их реализации, при последовательном расширении сферы межличностных отношений на основе права.

В диссертации рассмотрен исторический путь становления теории и практики верховенства правового закона в Украине, определены некоторые особенности этого процесса, позволяющие прогнозировать успешную реализацию намеченных целей построения правового государства и становления развитого гражданского общества в Украине. В работе, на основе практики законодательства в Украине, определены недостатки правового содержания текущего законодательства, названы средства их преодоления и достижения верховенства правового закона по мере углубления правового содержания законодательства. Автором указаны практические меры совершенствования системы действующего законодательства и формирования новой правовой сущности системы законодательства в Украине. К ним отнесено дальнейшее совершенствование законодательства на основе Конституции Украины, расширение объема прав и свобод граждан и одновременным “ограничением” государства правом, обязательным подчинением всех органов государственной власти и должностных лиц принципу действия верховенства права и правового закона; интеграция национальной системы законодательства с идеями и принципами международного права; завершение кодификации законодательства на основе углубления правового содержания нормативного регулирования, а также законодательное закрепление терминологии, употребляемой в нормативно-правовом регулировании. По названным вопросам внесены соответствующие предложения и рекомендации.

Ключевые слова: правовой закон, верховенство правового закона, механизм обеспечения верховенства правового закона, социальные гарантии обеспечения верховенства правового закона, социальная ценность правового закона и его верховенства, толерантность правового закона, законодательное закрепление терминологии правового закона.

SUMMARY

Grischenko A.V. Jural Law: Theory and Practice in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation studies (manuscript) for scientific degree of the Candidate of Law Specialty – 12.00.01- Theory and History of State and Law; History of political and legal doctrine. - Taras Shevchenko Kyiv State University, Kyiv, 2002.

Dissertation includes comprehensive analysis of jural law, of its essence and legal characteristics based on the up-to-date understanding of law; reveals concept of supremacy of jural law and mechanism of its enforcement.

Supremacy of jural law is considered to be the basis for ensuring supremacy of law as a such.

Dissertation comprises conclusions on the need in jural law and its supremacy in order to deepen jural substance of normative and legal regulation, as well as to build jural state and highly developed civil society.

Key words: Jural law, supremacy of jural law, mechanism of jural law's enforcement, social value of jural law and of its supremacy, jural law's tolerance, introduction of terms of jural law into legislation.